

УДК 930(477.83):282/288

Т 41

Лідія ТИМІШ

МИКОЛА ЧУБАТИЙ – ІСТОРИК ЦЕРКВИ

(до питання про розвиток історико-церковних досліджень у міжвоєнному Львові)

У статті розглядаються історико-церковні дослідження М. Чубатого, написані ним у міжвоєнний період у Львові. Особливу увагу вчений приділяв питанням розвитку українського християнства, церковної унії, історії Греко-католицької і Православної церков в Україні, діяльності церковних ієрархів у I пол. XVII ст. Висновки М. Чубатого були співзвучними з концепціями греко-католицьких істориків церкви, а разом з тим віддзеркалювали погляди державницької школи вітчизняної історіографії.

Ключові слова: церковна історіографія, унія, Греко-католицька церква, історія християнства, церковні ієрархи.

Від дня смерті видатного українського історика Миколи Чубатого минає 30 літ у 2005 році. Життя вченого, як і багатьох його сучасників, пройшло у важкій і перманентній боротьбі за втілення української державницької ідеї, піднесення авторитету національної церкви, а також у протистоянні життєвим колізіям, які змусили М. Чубатого після піввікового рубежу починати життя наново, на чужині, братися за незорані ділянки історичної науки.

Дослідження історика стали вагомим внеском в українську Клію, вони актуальні саме зараз, коли вітчизняна історіографія шукає власного шляху розвитку, переосмислене досягнуте.

М. Чубатий був піонером у кількох науково-історичних галузях – історії українського права, церковної історіографії, дослідженнях

етногенезу, зробивши спробу їхньої дефініції, наукового та навчально-методичного викладу.

З перелічених дисциплін М.Чубатий віддавав перевагу церковній історіографії, вважаючи себе передовсім істориком церкви. Церковно-історичні розправи вченого одразу ж при появі викликали зацікавлення українських та іноземних науковців. Вагомою роботою М.Чубатого стало дослідження “Історія християнства на Русі-Україні”, перший том якого вийшов 1965 р. у США (на жаль, другий том залишився незакінченим) [15]. Сучасні історики церкви відзначають велику наукову вартість вказаної фундаментальної праці, не проминаючи вказати на її очевидне конфесійне спрямування [9, 20]. Обставина появи капітального дослідження за кордоном змусила науковців пильніше приглядатися до творчості вченого на еміграції [2], тоді як міжвоєнні роботи М.Чубатого залишаються маловивченими. Деякі дані про викладацьку і наукову роботу вченого до початку Другої світової війни містяться у статтях колишнього учня М.Чубатого, а згодом співробітника В.Лендика [4, 123 – 165; 5, 157 – 162].

У цій статті ми детальніше розглянемо церковно-історичні праці вченого, написані ним у міжвоєнний період у Львові.

Перше історичне дослідження М.Чубатого було присвячене питанням церковно-релігійної унії Галицької Русі з Римом у першій чверті XIII ст. [13]. Невдовзі молодий науковець, прагнучи вдосконалити свою студентську роботу, видав її під назвою “Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної Унії” [12]. Вже сам факт її появи на сторінках “Записок Наукового товариства ім. Т.Шевченка” вказує на серйозне дослідження, яке пройшло апробацію на засіданні Історично-філософської секції Наукового товариства ім. Т.Шевченка.

Вибір теми обох статей був пов’язаний із вирішенням найбільш актуального питання греко-католицької історіографії – історії церковно-релігійної унії в Україні. М.Чубатий був одним із перших, хто почав детальне вивчення вказаної проблеми, розрізняючи її ідеологічну та історичну роль. Його було запрошено 1928 р. у нововідкриту Львівську Греко-католицьку богословську академію (ЛБА) викладати історію Греко-католицької церкви та керувати

семінаром з історії церковної унії в Україні. Історик наголошував, що предметом його викладів є “історія тої великої ідеї, що зветься унією церковною на Україні, як ся ідея то раз ставала дійсністю, то знов ставала стремлінням поколінь, аж доки вона не зреалізувалася у тій формі, в якій нині знаходиться наша українська Греко-католицька Церква” [14, 3 – 4].

У своїй доповіді на Унійному з’їзді (Львів, 1937 р.) М. Чубатий більш детально пояснював значення і перспективи церковної унії. На його думку, Берестейська церковна унія довела універсальний і незалежний характер українського християнства, яке поєднувало східні і західні релігійні традиції [20, 112].

Актуальність проблеми поширення і розвитку, новозавітніх традицій для М. Чубатого була очевидною. На його погляд, писати про християнство на Україні, “значить заторкнути найосновніше питання історії українського народу – питання його національної культури в найширшому розумінні. Тобто заторкнути питання окремишньої індивідуальності українського народу... Християнство, у тій культурно-національній формі, що її витворили наші предки, стало навіть міцнішим цементом українського народу, ніж його держава” [11, 4]. На думку вченого, українське християнство мало незалежні витoki, які стали ядром національної культури.

Як і більшість львівських істориків церкви, М. Чубатий розпочав свої дослідження з легенди про проповідання Св. Андрія у Києві. Документальне її підтвердження, особливо руськими першоджерелами, піднесло б авторитет української церкви серед світового християнства. Допускаючи правдивість Андріївської легенди, Чубатий у своєму курсі лекцій з історії української церкви розглядав в основному грецькі джерела, які підтверджують легендарну традицію [14, 37 – 40]. Його думки були співзвучними з поглядами православного історика І. Огієнка, що християнство могло бути принесене на українські землі ще у перших століттях нашої ери завдяки посередництву інтенсивних господарсько-торгівельних взаємин між греками та Україною [1, 190].

Заглиблюючись у проблему початків християнства на українських землях та намагаючись спростувати погляд багатьох дослідників щодо переваг Візантії у цьому процесі, М. Чубатий говорив, що вже у II-III ст. Бессарабія і Покуття входили до складу

Римської імперії і могли належати до латинської дієцезії [14, 43]. У питанні вибору віри князем Володимиром Великим історик висловлював спільний погляд львівських дослідників, на думку яких витоки української церковної організації треба було шукати у незалежній церкві, якою була Охридська патріархія у Болгарії.

Хитання давньоруської церкви між Сходом і Заходом посилилося в XI ст. особливо в період церковного розколу 1054 р. Досліджуючи це питання, М.Чубатий з'ясував, “що церковні та політичні обставини на київському ґрунті перед 1054 р. були більше пригожі для Риму, ніж для Візантії”. Після смерті Ярослава Мудрого, Рим і Візантія намагаються перетягнути руську митрополію на свій бік. У цьому стосунку Захід мав переваги, бо наступник Ярослава Мудрого, князь Ізяслав, був прокатолицько налаштований [17, 8]. Однак перевагу отримали греки, яким після смерті митрополита Іларіона вдалося посадити свого співвітчизника на чолі Київської митрополії. М.Чубатий висував припущення, що у середині XI ст. на Русі протистояли проримська та провізантійська партії і руська церква ще довго стояла на роздоріжжі між Сходом та Заходом [17, 9].

У XIII ст. на Західній Україні сталися події, які довели тяжіння української церкви до Риму. На думку М.Чубатого, церковна політика Данила Галицького не була тільки стратегічним планом, який мав на меті забезпечити підтримку Західної Європи у боротьбі з монголо-татарами, а насамперед демонструвала вільний вибір українського християнства [12, 1 – 108].

Зміцнення національних і релігійних позицій українців відбулося завдяки церковно-унійним процесам. “Ні Москва, ні Польща в історії не хотіли Унії, – писав автор. – Бо Унія як окремішня форма релігійної культури... сприяла духовному усамостійненню українського народу, його внутрі консолідувала, віддавала під охорону Апостольського Престола і католицької Європи і внаслідок цього замикала дорогу і польській і московській експансії на українські землі” [19, 22].

На думку М.Чубатого, унія була єдиним порятунком для української церкви і разом з тим – індикатором природного потягу української культури до західноєвропейського простору. Поєднання східної обрядовості з католицизмом найкраще характеризує тип

української ментальності та зумовлене геокультурним розташуванням нашої країни [20, 113].

Оцінку Берестейській унії М. Чубатий виклав у дослідженні “Суспільно-національна роль унії в житті українського народу” [19, 28]. На його думку, Берестейська унія мала ряд недоліків суб’єктивного характеру. Так, наприклад, у руському колі прихильників унії були і такі корисливі особи, як Кирило Терлецький та Гедеон Балабан. Перший із них заради королівської прихильності занадто поспішив з укладенням унії. Серед іноземних ініціаторів – легат А.Поссевіно, єзуїти П.Скарга, Б.Гербест, польський король Сигізмунд III – “представляли воюючий, ідейний католицизм, без огляду на обряд”. Також “неукраїнські співробітники Унії замало знали протикатолицькі настрої українського громадянства”. Слушною була позиція князя К.Острозького, який “розумів Унію, як універсальну на зразок Флорентійської”. Князь прагнув рівноправності української церкви у польській державі [19, 28]. Створення Київського патріархату, на думку М.Чубатого, скорегувало би прорахунки Берестейської унії [20, 104] та стало б у пригоді як для української церкви, так і для народу. “Стаючи католиками, – говорив дослідник, – відкривали ми собі доступ до користання із здобутків відродженого католицизму та західно-європейської культури взагалі, рівночасно одначе зберігали ми цілу нашу церковну культуру під проводом київського патріарха. При такій розв’язці церковного питання київський патріархат був би не тільки релігійно сконсолідував, а тим самим і скріпив українську націю, але ще й став би на церковнім полі атракційним осередком для Білоруси та Волощини. Є всякі дані думати, що в тім випадку й ціла доля українського народу була би пішла по інших рейках” [20, 105].

Становлення Уніатської церкви відбувалося в складних умовах першої половини XVII ст. Характеризуючи епоху, М. Чубатий бачив у ній елементи романтизму та провіденціалізму. Історик писав, що “період митр. Йосифа Рутського це період героїської доби в історії східного католицизму на Україні та Білорусі... це теж період великих замислів та кристалізації ідеалу українського католицизму” [20, 100].

Учений вважав, що церковні реформи Київського митрополита Йосифа (Рутського) були спрямовані на зміцнення позицій Уніатської церкви та були дуже вчасними у період міжконфесійної боротьби, коли “східній католицизм віднаходить на Україні своє історичне призначення в житті нації; він нав’язує до постійного впродовж кількох століть гравітування київської митрополії до Риму і тим чином набирає прикмет власної індивідуальності” [20, 102]. Більшу увагу цій постаті історик приділив у лекційному курсі для студентів Львівської Богословської Академії [14, 178 – 200]. Біографічне дослідження складається з восьми параграфів, які охоплюють усе життя о. Йосифа. Інформаційним є вступ, де вказана джерельна база праці. Зокрема, там сказано, що найбільше документальних джерел про ієрарха міститься в Архіві Священної конгрегації для поширення віри, у Львові ж (очевидно, завдяки старанням Андрея Шептицького) в Національному Музеї є листи Київського митрополита до варшавського нунція Санта Кроче; в Архіві історії унії – копії його листів до вихованців Грецької Колегії в Римі; у львівському Центральному василіанському архіві і бібліотеці – біографія ієрарха, складена його наступником Рафаїлом Корсаком. У своїй праці М.Чубатий визначив головні напрямки діяльності о. Йосифа щодо реформування Василіанського Чину, реформ церковної освіти та судочинства, урегулювання міжконфесійних стосунків.

М.Чубатого цікавила також постать сучасника Київського митрополита, православного архієпископа, а згодом уніатського священника о. Мелетія (Смотрицького). Під його керівництвом 20 грудня 1933 р. у ЛБА була організована конференція з нагоди 300-річчя смерті Мелетія Смотрицького, яка викликала зацікавлення не тільки студентів, але й громадських і наукових діячів (були присутні М.Возняк, І.Копач, В.Щурат, М.Тершаківець) [8, 498]. Виступили М.Чубатий (“Слово про М.Смотрицького”) і його студенти – Богдан Побігуший (“М.Смотрицький як полеміст”) та Іван Федішин (“М.Смотрицький та його унійна діяльність”). Доповіді були опубліковані у “Збірнику пам’яті Мелетія Смотрицького з нагоди 300-ліття роковин смерті” [3], що дає змогу ознайомитися з ними детальніше. У статті М.Чубатого [18] подається історіографія проблеми, де наголошується, що до того часу постать

розглядалася православними істориками, які вважають о.М.Смотрицького зрадником. На його думку, дії ієрарха мотивовані національно-церковними та державницькими пріоритетами, виразником яких на той час була Уніатська церква [18, 7 – 9]. І. Федишин [10] обстоював погляд, що архієпископ схилявся до єдності з Римом після 1621 р., а з убивством о. Й.Кунцевича у 1623 р. його намір остаточно змінився, й 1627 р. він фактично перейшов до унії. Б.Побігуший [7] розглянув літературну спадщину о. М.Смотрицького, яка стосується двох періодів життєдіяльності ієрарха, межею яких є 1627 р. У праці детально проаналізовано окремі твори архієпископа, зокрема його “Тренос” [7, 47].

Найбільш відомою працею М.Чубатого, написаною ним у міжвоєнний період, є “Про правне становище Церкви у козацькій державі” [16]. У дослідженні говориться про те, що правовий статус церкви у Козацькій державі становив відокремлений тип, який склався на українській території на межі західних і східних культурно-релігійних і політичних традицій.

Становище української Православної церкви відображають документи другої половини XVII ст., які нормують відносини України з Московією. Як видно з них, церква зберігає незалежність від козацького уряду і виступає як держава у державі. Під час Переяславських переговорів справу церковного підпорядкування Московському уряду не було вирішено. Українська Православна церква зберігала свою незалежність до 1686 р., коли вийшов царський указ про підпорядкування Київської митрополії московському патріархові. Відтоді, на думку М.Чубатого, “Церква на Україні попалася у тісні пута цезаропапізму, сталася інституцією, що мала працювати для державних інтересів великої Росії” [16, 29]. Майже одночасно в українській церкві зростає вплив світської влади, – так званий “громадянський папізм”. Традиції світського втручання у церковні справи походять від Візантійської церкви. Лише церковно-релігійна унія припинила таку практику.

Схвальну оцінку вищенаведеної праці дав київський учений Л.Окіншевич, хоча й відмітив деяку тенденційність поглядів автора та брак джерел [6].

Отже, можна зробити висновок, що М.Чубатий у міжвоєнний період відстоював погляди греко-католицького напрямку церковної історіографії (інтенсивний розвиток якої спостерігався у Львові у 1919 – 1939 рр.), разом з тим і концепції державницької школи вітчизняної історичної науки. Згідно з ними українська церква мала альтернативне від Візантії походження (Охридська патріархія) та базувалася на національних християнських традиціях універсального характеру. Церковно-релігійна унія не була лише історичним фактом, а радше ідеєю, реалізованою згодом у Греко-католицькій церкві. Такі висновки М.Чубатого були, загалом, тенденційними, хоча й свідчили про національно-державницькі прагнення передової галицької інтелігенції, про єдину церкву, незалежну державу, а також повноправну участь у міжнародному політичному й культурному житті.

Перспективним напрямком дослідження теми є вивчення історико-церковних праць вітчизняних науковців, а також порівняння їхніх здобутків з роботами зарубіжних істориків церкви.

1. Зайкин В. Рецензія: проф. І.Огієнко. Початки християнства серед українського народу. Варшава, 1925 // Записки Чину Святого Василя Великого. – Жовква, 1926. – Т.2. – Вип.1 – 2. – С. 189 – 192.

2. Збірник на пошану Миколи Чубатого “У пошуках історичної правди” // Записки Наукового Товариства імені Т.Шевченка (ЗНТШ). – Т. 205. Історично-філософічна секція, правнична комісія. – 4.2. – Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1987. – 548 с.

3. Збірник, присвячений світлій пам’яті Мелетія Смотрицького з нагоди трьохсотніх роковин смерті / Архів семінара історії Церкви при Греко-католицькій Богословській Академії у Львові. – Т.1. – Вип.1. – Львів, 1934. – С. 1 – 63.

4. Ленцик В. Проф. д-р. Микола Чубатий як історик Церкви // ЗНТШ. – Т.205. Історично-філософічна секція, правнична комісія. – 4.2. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1987. – С.123 – 165.

5. Ленцик В. Проф. д-р. Микола Чубатий. Спогад про професора і виховника // Богословія. – Рим, 1976. – Т.XL. – Кн.1 – 4. – С.157 – 162.

6. Окіншевич Л. Рецензія: Др. Микола Чубатий. “Про правне становище церкви в козацькій державі. “Богословія”. – Львів, 1925. – Кн. III. – С. 19 – 33, 18 – 203 // Україна. Науковий журнал українознавства. Орган історичної

секції Академії наук під заг. ред. гол. секц. акад. М. Грушевського. – Ч. 32. – К.: Державне видавництво України, 1929. – С. 192 – 194.

7. Побігущий Б. Мелетій Смотрицький, як полеміст // Збірник, присвячений світлій пам'яті Мелетія Смотрицького з нагоди трьохсотніх роковин смерті у Львові. – С. 39 – 49.

8. Тиміш Л. Науковий семінар з церковної історії Миколи Чубатого у Львівській Богословській Академії // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – Число 3. – С. 490 – 506.

9. Ульяновський В.І. Вступ // Історія Церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х книгах. Кн. I. Середина XV – кінець XVI століття. – К.: Либідь, 1994. – С. 3 – 23.

10. Федішин І. Мелетій Смотрицький та його унійна діяльність // Збірник, присвячений світлій пам'яті Мелетія Смотрицького з нагоди трьохсотніх роковин смерті. – С. 9 – 39.

11. Чубатий М. 950 літ християнства в Україні. – Львів: Мета, 1938. – 16с.

12. Чубатий М. Західна Україна і Рим в XIII віці у своїх змаганнях до церковної Унії // ЗНТШ. – Т. 123 – 124. – Львів, 1917. – С. 1 – 108.

13. Чубатий М. Змагання до релігійної унії з Римом на Галицькій Русі в першій чверті XIII в. // Альманах Українських Богословів. – Львів, 1913. – 17 с.

14. Чубатий М. Історія української католицької Церкви. – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф.9. – Спр.240/1. – Арк. 1 – 592.

15. Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні. – Рим – Нью Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1965. – Т. I. – 4. I. – 816 с.

16. Чубатий М. Про правне становище Церкви в козацькій державі // Богословія. – Т.3. – Кн. I. – Львів, 1925. – С. 19 – 53; Кн.2. – С. 181 – 203.

17. Чубатий М. Українська Церква в пол. XI ст. на роздоріжжі (Інавгураційний виклад на відкритті академічного року 1931/32 в Греко-католицькій Богословській Академії у Львові). – Львів: Мета, 1931. – 17 с.

18. Чубатий М. Слово про Мелетія Смотрицького // Збірник, присвячений світлій пам'яті Мелетія Смотрицького з нагоди трьохсотніх роковин смерті. – С. 3 – 9.

19. Чубатий М. Суспільно-національна роля унії в житті українського народу. – Львів: Мета, 1934. – 50 с.

20. Чубатий М. Тристаліття церковної унії на Україні // Кучабський В. Унійний з'їзд у Львові // Праці Богословського Наукового Товариства у Львові. – Т. XI – XII – Львів, 1938. – С. 98 – 112.

Тымиш Лидия. Николай Чубатый – историк церкви (к вопросу о развитии историко-церковных исследований в межвоенном Львове). В статье рассматриваются историко-церковные исследования М.Чубатого, написанные им во Львове в межвоенный период. Особое внимание ученый уделял вопросам развития украинского христианства, церковной унии, истории Греко-католической и Православной церкви в Украине, деятельности церковных иерархов в I пол. XVII в. Выводы М.Чубатого были созвучны концепциям греко-католических историков церкви и вместе с тем отражали взгляды государственной школы отечественной историографии.

Ключевые слова: церковная историография, уния, Греко-католическая церковь, история христианства, церковные иерархи.

Tymish Lidiya. Mykola Chubatyi – historian of the church (to the question about the development of Church-historical investigations in Lviv in the period between wars). The article describes the historic works of M. Chubatyi written during the period between the wars in Lviv. The particular attention is paid to the problems of development of Ukrainian Christianity, religious union, history of Orthodox and Greek-Catholic churches in Ukraine and activity of the clergymen in the 17-th century. The conclusions of M. Chubatyi were like conceptions of Greek-Catholic historians and the visions of Ukrainian historiography.

Key words: church historiography, union, Greek-Catholic church, history of Christianity, clergymen.